

ДЖЕРЕЛА і ПРИМІТКИ

¹ Сучасні дослідники відзначають, що більш звична формула “Москва — Третій Рим” є неісторичною за своєю суттю й істотно збіднює первісний зміст ідеї, оскільки лише асоціацією щодо долі світових столиць обмежує його, в той час, як формула “Третій Рим” поняття більш широке і стосується одночасно і царства. — Див.: *Синицина Н.В.* Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции. — М. — 1998. — С. 325.

² Цит. за: *Синицина Н.В.* Зазнач. праця. — С. 327.

³ Див.: *Синицина Н.В.* Зазнач. праця. — С. 306—317.

⁴ *ВУР*. — Т. 2. — С. 188.

⁵ Белокуров С.А. Арсеній Суханов // Читення в Обществі історії і древностей російських. — Кн. 1—2. — М., 1894. — Кн. 2. — С. 89—101.

⁶ Цит. за: Фаизов С. “Где Москва, где восток, где запад?” Географическая полемика между крымским ханом Мухаммедом IV и царем Алексеем Михайловичем в 1655—1658 гг. (Стаття готується до друку).

⁷ Там само.

⁸ Каптерев Н.Ф. Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович. — Т. 2. — С. 141—142.

⁹ Про це досить повно: Грушевський М.С. Історія України—Руси. — Т. 9. — Ч. 2. — К., 1998.

¹⁰ Цит. за: Фаизов С. “Где Москва, где восток, где запад?”...

¹¹ Гудзяк Б. Православні мандрівники XVI століття на шляху з Османської імперії до східних земель // *Marra mundi*... — С. 223; Фаизов С. “Где Москва, где восток, где запад?”...

¹² Вельми цікавим, на наш погляд, є й те, що Паїсій, будучи свідком урочистої зустрічі гетьмана Богдана Хмельницького після переможного походу в Галичину, під час якої полководця називали “Мойсеєм руським” (Див.: Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (далі — ВУР). — Т. 2. — С. 109), прибувши до Москви, так же величає й Олексія Михайловича — “новим Мойсеєм”.

¹³ Капелер А. Россия — многонациональная империя. Возникновение, история, распад / Перевод с нем. — М., 2000. — С. 26.

¹⁴ ВУР. — Т. 3. — С. 121, 122.

¹⁵ Заява І. Виговського, зроблена в середині 1651 р., переконливо спростовує припущення російського історика Л. Заборовського стосовно того, що ідея відправлення до Москви в першій половині 1654 р. свого повноважного посольства, очолюваного С. Богдановичем-Зарудним і П. Тетерею, виникла в Б. Хмельницького лише в січні 1654 р. після відмови голови російської делегації в Україну боярина В. В. Бутурліна скласти перед Військом Запорозьким присягу від імені царя Олексія Михайловича. — Див.: *Заборовський Л.* Переяславская Рада и Московские соглашения 1654 года: проблемы исследования // Россия — Украина: история взаимоотношений. — М., 1997. — С. 44.

¹⁶ ВУР. — Т. 3. — С. 120.

¹⁷ Там само. — С. 425.

¹⁸ Там само. — С. 426.

¹⁹ Там само. — С. 442. Щоправда, 27 грудня посольство отримало повідомлення, що відправлені їм прапор та текст промови Бутурліна по дорозі зазнали пошкодження і цар наказав виготовити новий прапор. Останній до рук посла потрапив уже на українській території 1 січня 1654 р.

²⁰ Плохій С. Крила протекції: до визначення правового змісту Переяславської угоди 1654 року // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* — К., 1995. — Т. 4. — С. 78.

²¹ ВУР. — Т. 3. — С. 414.

²² Німецький історик А. Капелер, порівнюючи практику взяття України під протекцію царя з аналогічними практиками, що мали місце перед тим або були зафіксовані згодом у стосунках російського монарха з різними кочовими союзами південного сходу Європи чи Середньої Азії, проводив паралель між ними, стверджуючи, що в цих випадках цар запрошував своїх контрагентів як військових союзників на службу для охорони кордонів своєї держави, гарантуючи за це збереження їхньої автономії. — *Капелер А.* Россия — многонациональная империя. — С. 52.

²³ Там само. — С. 20.

²⁴ Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1830. — Т. 1. — № 447.

²⁵ Ширше про це див.: Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. — Варшава, 1934. — С. 100.

²⁶ Акты ЮЗР. — Т. 9. — С. 938.

²⁷ Там само. — С. 915—919.

²⁸ Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем- Каменским. — Ч. 1. — М., 1858. — С. 252—258.

²⁹ Там само. — С. 308—319; Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. — С. 114.

³⁰ Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем- Каменским. — С. 317.

³¹ Kohut Z. The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian Distinctiveness in Early Modern Ukrainian Thought and Culture / Стаття готується до друку в: CIUS PRESS.

³² Опублікований вперше в Києві 1674 р. “Синопис” як перша історія східних слов’ян упродовж останніх десятиліть XVII—XVIII ст. витримав близько тридцяти перевидань і до виходу в світ “Короткого літопису” М. Ломоносова був єдиним у Росії підручником з історії.

³³ Ширше про це див.: Kohut Z. The Question...

³⁴ Ширше про це див.: Сас П. Исторична думка // Історія української культури. — Т. 3. — К., 2003. — С. 544.

³⁵ Див.: Еремін І.Г. К истории общественной мысли на Украине второй половины XVII в. // ТОДРЛ. — М.—Л., 1954. — Т. 10. — С. 216.

³⁶ Сас П. Исторична думка. — С. 545.

³⁷ Див.: [Грабянка Г.] Действия презельной и от начала поляков кравашой небы- валой брани... К., 1854. — С. 1, 5—13, 18, 43, 122, 142 тощо.

³⁸ Величко С. Літопис. — Т. 1. — С. 137.

³⁹ Там само. — Т. 2. — С. 134.

⁴⁰ Ширше про це див.: Kohut Z. The Question...

⁴¹ Російський державний архів давніх актів (Москва), ф. 229, оп. 1, спр. 65, арк. 112.